

Turg'unboyeva Umida.

Guliston davlat pedagogika insitituti, pedagogika yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya : *Ushbu maqolada “Avesto” dagi ta'lim tarbiyaga oid fikrlar va O'rta Osiya Eron tarixidagi muqaddas yodgorlik ekanligi va uning tarkibi abadiy manbaga yaqin turishi yoritilib berilgan .*

Tayan tushunchalar: *ta'lim, tarbiya, tarixiy, kamolatga, inson, falsafiy, din, qarashlar, yurtimiz, bag'rikenglik, manba, fikrlar, qo'lyozmalar.*

Zardushtiylik eng qadimgi dinlardan bo'lib, bu din er.avval VII-VI asrlarda dastavval O'rta Osiyoda-Xorazm vohasida paydo bo'lgan. U mazdakiylik dinini isloh qilib, uning asosida yangi yakka xudolik dinini ijod etgan.

Zardushtiylik paydo bo'lgan davr birinchi sinfiy jamiyat, ya'ni quldorlik davri endi paydo bo'layotgan davr edi. U urug`-qabilachilik tuzumi yemirilib aholi qullar va quldorlarga, zolim va mazlumlariga bo'linayotgan davr bo'lgan. Bu din eng avval O'rta Osiyo, so'ng Eron, Ozarbayjonda qaror topgan edi. «O'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan qurmoqdamiz» degan asarida biz o'zbek xalqi mansub bo'lgan xalqning tarixi g'oyat uzun, beqiyos, betakror ekanini ta'kidlab. Bunday degan edilar: «Biz jahon maydonida kuni kecha paydo bo'lgan xalq emasmiz, bizning millatimiz xalqimiz ko'hna Xorazm zaminida «Avesto» paydo bo'lgan zamonlardan beri o'z hayoti, o'z madaniyati, o'z tarixi bilan yashab keladi»²

Butun O'rta Osiyo moddiy va ma'naviy madaniyatining beshigi Xorazm vohasi va u yerda yashagan turkiy elatlar bo'lgan, shulardan o'zbek elati tashkil topgan. «Xorazm davlati tarixini biz 2700 yillik tarix deb bilamiz». Bu o'rinda birinchi davlat tashkil topgandan keyingi «yozma tarix» nazarda tutilgan. Yunon, Xitoy tarixchi sayyohlari o'z xotiralarida yozib qoldirgan keyin Zardushtiylik yozuvlarida berilgan tarix nazarda tutilgan.

Xorazmda o'troq hayot undan ham birmuncha oldin yuzaga kelgan, davlat uning mahsuli tarzida tashkil topgan. Bu haqda bundan tahminan 3 ming yil avval yaratilgan «Avesto»ning qo'lyozmasi binobarin yozma tarixning ilk debochasi ishonchli dalolat bergan. «Bu nodir kitob, deb yozgan edilar, bundan XXX asrlar muqaddam ikkidaryo oralig`ida mana shu muqaddas zamin umrguzorlik qilgan ajdodlarimizni biz avlodlarga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosidir»³. Yurtboshimiz «Avesto» Xorazmdak qadimiy o'lkada buyuk davlat, boy ma'naviyat qimmatli madaniyat bo'lganligini hech kim inkor eta olmasligini ham ta'kidlagan.

Xulosa shuki, Zardushtiylik eradan avvalgi 7-6 asrlarga xos bo'lgan din sifatida undan oldingi urug` qabilachilik dinlari negizida paydo bo'lgan yakka xudolik dini bo'lgan. U to 7-9 asrlargacha turli shaklda davom etib, so'ng o'rnini islom egalladi. U

dastavval Xorazm vohasida shakllanib, yaqin va o`rta Sharqqacha tarqalib, ayrim qoldiqlari haligacha saqlanib kelmoqda.

Vujudga kelishi. Zardushtiylik mil. Av. III-II ming yilliklarda Markaziy Osiyoda vujudga kelgan dindir. Zardushtiylik vahy orqali e`lon qilingan jahon dinlarining eng qadimiysidir. U insoniyatga boshqa barcha dinlarga nisbatan bevosita va bilvosita eng ko`p ta`sir o`tkazgan dindir. Insoniyat tarixida har bir kishi utsidan ilohiy hukm amalga oshirilishi, jannat va jahannam, qiyomat-qoyim, unda tanalarning qayta tirilishi, tana va ruh qayta birlashib mangu yashashi haqida birinchi bor shu din doirasida fikr yuritildi. Keyingi asrlarda bu g`oyalar yahudiylik, xritsianlik va boshqa dinlar tarafidan o`zlashtirildi. Aytib o`tish joizki, ushbu din paydo bo`lgan davr va uning vatani – hali fanda oxirigacha to`liq yechilgan masalalar emas. Zardushtiylik dini payg`ambar Zardusht nomiga nisbat berilib, shartli ravishda shunday atab kelinadi. Aslida esa u mazkur dinning muqaddas kitobi hisoblanmish Avestoda «Mazdayasna» dini deb atalgan. Bu so`zni «Mazdaga sig`inmoq» deb tarjima qilish mumkin. «Mazda» so`zi «donish, donishmand, oqil» kabi talqin etiladi. Zardushtiylik yana «Behdin», ya`ni «Eng yaxshi din» deb ham ulug`langan. Uning ta`limotiga ko`ra, barcha ezgu borliq Mazdaning irodasi bilan yaratilgan. «Mazda» so`zi oldiga ulug`lash ma`nosini anglatuvchi «Axura» qo`shilib, zardushtiylikning ilohiyati – Axura-Mazda nomi paydo bo`lgan. Bu – «Janob Mazda» yoki «Iloh» demakdir.

Zardusht nomi tadqiqotlarda Zaratushtra, Zarduts, Zoroatsr ko`rinishlarida ham ishlatiladi. Tadqiqotchilar o`rtasida Zardushtning tarixda bo`lgan yoki bo`lmaganligi borasida turli fikrlar mavjud. Ba`zilar uni tarixiy shaxs deb bilsalar, boshqalar afsonaviy shaxs deb hisoblaydilar. Manbalarning xabar berishicha, u taxminan mil. Av. 1200-570 yillar orasida yashagan ilohiyotchi, faylasuf, shoirdir. Tadqiqotchi M. Boys ta`kidlashicha, u mil. Av. 1500-1200 yillar orasida yashagan. Zardusht Markaziy Osiyo hududida mavjud bo`lgan ko`pxudolikka negizlangan qadimiy diniy tasavvur va e`tiqodlarni isloh qilib, yangi dinga asos soldi. Zardushtning tug`ilgan va ilk diniy faoliyatini boshlagan joyi xususida ikki xil qarash bor. Birinchisi – «G`arb nazariyasi» bo`lib, unga ko`ra Midiya (hozirgi Eron hududida) Zardushtning vatani va zardushtiylikning ilk tarqalgan joyi hisoblanadi. Bu fikr tarafdorlarining dalili shuki, birinchidan, zardushtiylikning qadimiy Eron hududlarida keng tarqalganligi bo`lsa, ikkinchidan, zardushtiylikning muqaddas kitobi sanalmish Avestoga keyin yozilgan sharhlarning qadimiy eron-pahlaviy tilida bo`lganligidir. E`tibordan chiqarmaslik kerakki, zardushtiylik uch buyuk Eron imperiyasi – Ahamoniylar, Arshakiylar va Sosoniylar davrlarida, ya`ni mil. Av. XI asrdan to mil. XII asrigacha ketma-ket aynan Yaqin va O`rta Sharqda davlat dini maqomida bo`lgan. Ikkinchisi, «Sharq nazariyasi» bo`lib, unga ko`ra, Zardusht vatani va zardushtiylikning ilk tarqalgan joyi Xorazm hisoblanadi. Ko`pchilik manbashunoslar ikkinchi nazariya tarafdorlaridirlar. Xorazm zardushtiylikning muqaddas olovi Ozarxurra birinchi bor yoqilgan va eng buyuk xudo – Axura-Mazdaning Zardusht bilan bog`langan joyi hisoblanadi. Zardushtiylikning asosiy

manbasi Avestoda: «Birinchi bor muqaddas olov – «Ozarxurra» «Airyanem-Vayeja» (ba`zi manbalarda – «Yeran-vej»)da yoqildi», \neg deyiladi. «Airyanem-Vayeja»ning geografik va iqlimiy tavsifi Xorazmnikiga to`g`ri keladi. Avestoda Axura-Mazda tomonidan yaratilgan «Barakot va najot» sohibi bo`lgan bir qator mamlakatlar zikr etiladi va ularning eng birinchisi, «dunyoda hech narsa chiroyiga teng kela olmas Airyanem-Vayeja», keyin esa «odamlar va chorva podalariga mo`l» Sug`d (So`g`d), «qudratli va muqaddas» Mouru (Marv), «baland ko`tarilgan bayroqlar mamlakati» Baxdi (Baqtriya) zikr etiladi.

Zardushtiylik ta`limoti. Zardushtiylik ta`limoti Markaziy Osiyoda ibtidoiy davrda mavjud bo`lgan tabiat kuchlarini ilohiylashtiruvchi e`tiqodlarga (Markaziy Osiyo qadimgi aholisining «yeski dini»ga) nisbatan monoteistik ta`limotdir. U behuda qon to`kuvchi qurbonliklar, harbiy to`qnashuvlar, bosqinchilik urushlarini qoralab, o`troq, osoyishta hayot kechirishga, mehnatga, dehqonchilik, chorvachilik bilan shug`ullanishga da`vat etadi. Moddiy hayotni yaxshilashga urinishni yovuzlikka qarshi kurash deb hisoblaydi. Zardushtiylik dinida qo`riq yer ochib, uni bog`u rog`ga aylantirgan odam ilohiyot rahmatiga uchraydi. Aksincha, bog`lar, ekinzorlarni, sug`orish inshootlarini buzganlar katta gunohga qoladilar. Zardusht insonlarga tinchtotuv yashashni, halol mehnat qilishni o`rgatmoqchi bo`ladi. Bunga ko`ra insonning bu dunyodagi hayotiga yarasha narigi dunyodagi taqdiri ham bo`lajak, har bir inson o`lgandan so`ng o`zining bu dunyodagi qilmishiga yarasha abadiy rohat – jannatga, yoki yomon ishlari ko`p bo`lsa na xursandlik va na xafalik ko`rmaydigan arosat joy – misvongatuga tushadi. Zardushtiylik negizida olamning qarama-qarshiliklar kurashi asosiga qurilgani turadi: yaxshilik va yomonlik, yorug`lik va qorong`ulik, hayot va o`lim o`rtasida abadiy kurash davom etadi. Barcha yaxshiliklarni Axura-Mazda va barcha yomonliklarni Anxramaynyu (yoki Axriman) ifodalaydi. Axura-Mazda insonlarga ezgu ishlarni bayon etib ularga amal qilishni buyuradi, yomon ishlardan saqlanishga chaqiradi. Zardushtiylikda imon uchta narsaga asoslanadi: fikrlar sofligi, so`zning sobitligi, amallarning insoniyligi. Har bir zardushtiy kuniga besh marta yuvinib, poklanib, quyoshga qarab, uni olqishlab, sig`inishi shart. Zardushtiylik ibodatxonalarida doimiy ravishda olov yonib turadi. Ularda dunyodagi to`rt unsur – suv, olov, yer va havo ulug`lanadi. Zardushtiylik dafn marosimi o`ziga xos bo`lib, o`lganlar bir necha pats, baland «sukut minoralari» – daxmalarga solinadi, u yerda murdalarning go`shtlarini qushlar yeb, suyaklarini tozalaydi. Go`shtdan tozalangan suyaklar maxsus sopol idishlarga solinib minora o`rtasidagi quduqqa sohib yuboriladi. Bunda poklik bilan nopoklikning bir-biriga yaqinlashmasligiga erishiladi. Zardushtiylik dini dunyodagi eng qadimiy dinlardan biri hisoblanib, mil. Av. XII-XI asrlarda Markaziy Osiyo, Ozarbayjon, Eron va Kichik Osiyo xalqlari unga e`tiqod qilganlar. Eronda Sosoniylar sulolasi hukmronligi davrida uning muqaddas kitobi Avesto ruhoniylar tomonidan og`zaki rivoyatdan yig`ilib, birinchi marta kitob shakliga keltirilgan. Ayrim qismlariga, ayniqsa «Videvdat» bo`limiga o`zgartirishlar kiritilib,

qayta ishlangan. VIII asrda O`rta Osiyoga islom dini kirib kelib, keng tarqalgunga qadar zardushtiylik mahalliy xalqlarning asosiy dini hisoblangan. Buni, jumladan, arxeologik tadqiqotlar isbotlaydi. Hozirgi kunda zardushtiylikka e`tiqod qiluvchi diniy jamoalar mavjud. Ular Hindistonning Mumbay (Bombey, G`ujarot shtatlarida; 115 ming kishiga yaqin), Pokiston, Shri Lanka, Buyuk Britaniya, Kanada, AQSH, Avsraliya va Eronning (Tehronda 19 ming kishidan ortiq) ba`zi chekka viloyatlarida saqlanib qolgan. Eron Islom Respublikasida zardushtiylik diniga e`tiqod qilish qonun tomonidan ruxsat etilgan. Mumbayda zardushtiyning madaniy markazi Koma nomidagi insitut faoliyat olib boradi. Undan tashqari Mumbayda homiy Dxalla raisligida dunyo zardushtiyari madaniyati fondi ishlab turibdi. 1960 yilda zardushtiyning I umumjahon kongressi Tehronda o`tkazildi. Keyingi kongresslar Boybeyda o`tkazildi.

Avesto dingina emas, dunyoviy bilimlar, tarixiy voqealar, o`zi tarqalgan o`lkalar, elatlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniy va ma`naviy qarashlari, diniy e`tiqodlari, urf-odatlar haqidagi manbalardandir. Unda bayon etilgan asosiy g`oya diniy e`tiqodning ilk sodda bilimlari Zardusht nomli payg`ambar nomi bilan bog`langan. U Avestoning eng qadimiy qismi «Gat» (xat – noma)ni ijod etgan. Avesto tarkibiga kirgan bilim, ma`lumotlar qariyb 2000 yil miloddan avval 3000 yillik ohirlari 2000 yillik boshlaridan to milodning boshlarigacha o`tgan davrda yuzaga kelib, avloddan-avlodga og`zaki ko`chirib olingan, uning ko`p qismi yo`qolgan, yettidan bir qismi saqlangan. Miloddan avvalgi 3 asrda Arshakiylar sulolasi davrida to`plangan.

Dinshunoslikda Avesto uch tarixiy qatlamga ajratilgan: 1. Eng qadimiy qismi miloddan avvalgi 3 ming yillikda vujudga kelgan Yashtlardir; ularda urug`chilik tuzumidagi e`tiqodlar, ko`p xudolik tasavvurlari tasvirlangan; 2. Gatlar deb atalgan qismidir. Bunda Ahuramazda nomli xudo haqida uydirmalar yozilgan. Uni zardusht yozgan deb tahmin qilinadi. 3. Qadimiy ko`pxudolik va keyingi yakkaxudolik g`oyalari orasidagi kurash sharoitlarida eramizdan avvalgi V-asrda har ikkisini kelishtirgan Mazdakiylik dini shakllangan. Avesto bu dinning oxirgi va asosiy qismini tashkil etdi.

Xulosa.Xulosa qilib aytganda, «Avesto» asarida insonning barkamol bo`lib etishishida uning so`zi, fikri hamda ishi ezgu bo`lishi va ezgulikning tantanasi uchun xizmat qilishiga katta e`tibor beriladi. Ushbu axloqiy uchlik g`oyasi eng qadimgi davrlardan boshlab kishilik jamiyati taraqqiyotining keyingi bosqichlarida yaratilgan barcha ma`rifiy asarlar mazmunining shakllanishiga asos bo`lgan. Zero, unda insonning inson sifatida ma`naviy va moddiy jihatdan kamol topishi uchun zarur bo`lgan muayyan talablar o`z ifodasini topib, hayot kodeksi sifatida nafaqat Sharq, balki G`arb xalqlarining ham muhim ma`naviy merosi bo`lib qoldi. Asarda ifoda etilayotgan masalalarning ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini qamrab olganligi Zardusht g`oyalariining nazariy va amaliy ahamiyatini oshirib, uning qimmatini bugungi kunda ham yuqori bolishiga olib kelgan.

B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik.-T.”Sano standandarf”nashiriyoti. 2017.

arimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo q. T., Sharq, 1998.

Avesto. O'zbekcha tarjima (Asqar Mahkam tarj.)-T.:2001.

«Avesto»dan (tarj. M. Ishoqov). O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 1999, # 2-4

Abu Rayhon Beruniy. Al-osorul-boqiya an-al qarunul-holiya.-T.:1969

Abu Bahr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy. Buxoro tarixi. – T.: 1966A.

Qayumov. Qadimiyat obidalari. – T.: 1971.